

Huszonkilenc drámaszöveg egy kéziratoss forrásban 1670 tájáról

Szlovákiában a mártoni Matica slovenska kéziratárában ms 597. jelzet alatt van egy kézirat-kolligátum,¹ mely a hajdani magyarországi evangélikus iskolai színjátszásnak mind ez ideig leggazdagabb forrása. Az elején csonkán, a 20. levéllel kezdődő gyűjtemény 385 levelet számlál. 1898-ban a bártfai evangélikus lelkész hagyatékából került elő.² Az egész kézirat latin nyelvű. Csak egy-két nem drámai szerkezetű darabja van.³ Összesen 24 teljesen, 5 részben csak vázlatosan kidolgozott iskolai produkció szövegét tartalmazza az 1670. év tájáról.

A magyarországi protestáns iskolai színjátszás emlékei legnagyobb számban az evangélikus iskolákból ismeretesek. Több száz adatunk van brassói, bártfai, késmárki, besztercebányai, soproni stb. iskolai játékokról, szövegelemekkel azonban csak kivételesen rendelkezünk. A szóban forgó drámagyűjtemény egymagában több szöveget őrzött meg számunkra, mint amennyit az összes többi hajdani magyarországi evangélikus intézmény ránk maradt textusai kitesznek. Már csak mennyiségénél fogva is fontos iskoladráma-forrás tehát a mártoni kézirat. Kézzel fogható szövegeivel, a különböző alkalmakkor eljátszott változatos műfajú előadásokkal, a szövegekben olvasható utasításokkal, színpadtechnikai jellegű megjegyzéseivel a gyűjtemény világos képet nyújt arról, mit, mikor, hogyan játszottak 1670 táján a három nevezetes evangélikus iskolában, Eperjes, Bártfa, Lőcse városában. A gyűjtemény darabjai ugyanis eddigi vizsgálódásaink szerint ennek a három városnak evangélikus tanintézményeihez kapcsolódnak. Igaz, hogy időben korlátozott a játékok időköre. De éppen abból az időtájból valók, amikor a rekatolizálás a legsúlyosabban nehezedett a protestánsokra. Az alkotások elsődleges mondanivalója az evangélikusokat, elsősorban az Eperjest fenyegető megpróbáltatások megszólaltatása.

Jelentősége ellenére eddig alig foglalkoztak a gyűjtemény darabjaival. Tudomásunk szerint Kvačala, Ján tett róla említést,⁴ és a Ladiver Illés darabjaihoz való hasonlóság miatt a kolligátum drámáit Ladiver munkáinak tartotta. A Ladiverről szóló monográfiájában igen röviden emlékezik meg róluk Ružička,

¹ Mikrofilmje a MTAK-ban van 1989/I. szám alatt.

² A 20a lapon „V pozostalosti Juraja Kellu, farára v. Bardejove 1/8. 898.” feljegyzés olvasható.

³ Három vers kivételével próza. Leghosszabb a „Panegyricus in laudem Illustrissimi Stephani Töckeli” (370a—379b), továbbá a Weber Jánost köszöntő „Natales acclamationes” (198a—204a).

⁴ KVAČALA, Ján: *Niekoľko slov o Eliášovi Ladiverovi*. Archiv pro bádání o životě a spisech Jana Amoše Komenského (Brno) 1923. 6—17.

Vladislav.⁵ 1967-ben Milena Česnaková-Michalcová beszélt egyik-másik darabjáról, címszerűleg megnevezve vagy tárgyyszerűleg megemlítve némelyiküket.⁶ A kézirat alaposabb megvizsgálására a kulturális történelmi emlékeink feltárása során *A magyarországi protestáns iskolai színjátékok forrása és irodalma* című kiadvány előkészítése közben került sor. Vizsgálódásainkat a MTAK mikrofilmje alapján végeztük, minthogy a kézírral huzamosabb ideig nem dolgozhattunk.

A gyűjteményben, mely néhány esetben az egyes drámák előtt modern írással készült számozatlan címlapokat tartalmazott, melyeket azonban a kézirat restaurálásakor újabban eltávolítottak, az alábbi darabokat találjuk.

1. *Ecclesia in exilio triumphans* (20a—32b). A tintafoltok és átnedvesedés miatt nehezen kibetűzhető címlapból, főként azonban az Epilogusból az tűnik ki, hogy 1673. pünkösd második napján Lőcsén, a volt eperjesi Kollégium igazgatójának, Pomerius Sámuelnak emlékezetére és Seelmann Keresztély lőcsei prédikátor (1665—1674) tiszteletére adták elő bizonyára részben azok az Eperjesről 1673. március 10-én szétugrasztott diákok, akik Pomariust előbb Szepesváraljára, majd Lőcsére követték. Az előadáskor Pomarius már nem volt Lőcsén.⁷

Bár Lőcsét is fenyegette az ellenreformáció, a panaszdrámában elsősorban az evangélikusok eperjesi egyházára kell gondolnunk.⁸ Az eperjesi kollégiumra vonatkoznak az ilyen passzusok is: „Ubi sunt laeta Parnassi juga? . . . Latent Camoenae. . . Tacent et Artes.”

Lőcsén szokás volt tavaszi ünnepséget, majálist rendezni. Az I—IV. inductio kesergései után az ötödikben Krisztus vigaszt ígér, Diana pedig tavaszi örömnappal szólít.

2. *Anima coeli amore saucia a tenebris ad lucem, a voluptate ad Christi crucem conversa, attisa* (34a—41a). A farsangi vigasságra szólító Prologus után versengés következik a Pietas — Impietas, a Pauper Poenitens — Voluptas között, Bacchust kárhoztatva, illetőleg dicsérve. A szegény bűnöst Krisztus bátorítja; a Tentator és a Voluptas ellenében az angyal is segítségére jön. A moralitás a farsangi hiábavaló örömk helyett bűnbánatra int, mintegy utat mutatva a három tétovázó tanulónak.

3. *Petrus poenitens et Judas desperans in Theatro repraesentati* (42a—52b). Pogány és keresztény mitológia bonyolult keveredésében felépített húsvéti játék. A Nappal és az Éjjel geniusának versengése után a Pétert megkísértő Fragilitast legyőzi a Spes és a Constantia, de Judásban hiába küzd a Poenitentia a Desperatioval. Legszebb a IV. inductio passió-jelenete; Mária, János, Magdolna Jézus-siratása. Az utolsó részből csak az argumentum van meg: az égő fénix Krisztust példázza, a feltámadás jeleként. A következő darab az 54a lapon kezdődik.

⁵ RUŽIČKA, Vladislav: *Eliáš Ladiver mladši*. Turč. Sv. Mik. 1946. 115.

⁶ Milena ČESNAKOVÁ-MICHALCOVÁ: *Divadelný život na prešovskom kolégiu*. In *Préšovske kolégium v slovenských dejinách*. Košice 1967. 264—65. — *Uč: Divadlo na Slovenku v období feudalizmu*. In *Kapitoly z dejín slovenského divadla od najstarších čias po realizmus*. Bratislava 1947.

⁷ HAIN Gáspár: *Zipperische oder Leutschaverische Chronica vndt Zeit-beschreibung*. Kiad. Bal Jeromos—Förster Jenő—Kauffmann Aurél 1—3. köt. Lőcse 1910—1913. 415.

⁸ „Templa lugent occupata Martis furore”.

4. *Iesus Desiderium et Delicium Piorum* (54a—64a). Karácsonyi játék kezdő paradicsom-jelenettel, öt inductioiban és egy rövid Peroratioiban. Ez utóbbi gondolataiban korvontkozást érezhetünk.⁹

5. *Parnassus Violatus et Vindicatus* (66a—75b). A címlap felső sarkában ugyanazzal a kézzel Anno 1673. Ugyanezt az évszámot tartalmazza a cím folytatásában található chronostichon is. A 66a lapot más kéz írta, mint a többi lapokat, s valószínűleg ettől a kéztől származnak az eredeti sorok fölé írt változtatások is, melyekkel pl. a *novi verist novi annira*; a *virores Betulaet favore Numinisra*, a *Parnassi patentist Parnassi Bartfensisre* javították. Az új címlapból, főleg a *Bartfensis* javításból arra következtetünk, hogy a darabot Bártfán játszották — a javított változatban.¹⁰ Ez azt jelenti, hogy eredetileg nem a bártfai iskola számára írták.

A szöveg a kéziratban a III. inductio elején megszakad, valószínűleg hiányzik a IV. és V. inductio is. A meglevő rész csak a *Parnassus violatus*ról szól: Apollo a nyugtalan idők miatt panaszkodik,¹¹ a múzsák keseregnek, négy tanuló közül csak egy marad hű hozzájuk, a többit elcsábítja a madarászás, a játékok; Mars harcra tüzel, s bár legyőzi a Pax, öt Invidia és Impietas győzi le, és teszi tönkre a múzsák berkét. Az utolsó meglevő mozzanat: Apollo sír a múzsákkal együtt. Hiányzik a megbüntetés, a bosszúállás, a címben ígért *Parnassus vindicatus* bemutatása. A kézirat következő beírt lapja a 78a.

6. *De Eclipsibus Ecclesiae* (78a—95b). A Kollégium legbökezübb pártfogójának, Thököly Istvánnak és 1668. január 22-től 1670 tavaszáig ott tanuló fiának dicséretére írt allegorikus játék három felvonásban. A Prologusban Thököly Istvánt a haza fényeként, a homályba borult Ecclesia napjaként, fiát az apa méltó követőjeként üdvözik, mint aki a haza örömeire szétkergeti a felhőket, egére felhossa Phoebust. A befejező rész az ifjú grófba vetett reményeket szólatatja meg. A közbülső „cselekményben” a sötétség és a hazugság megszemélyesítői (Invidia, Calumnia, Violentia, Superstitio) harcolnak a Fides, Religio, Spes és annak védelmezőivel. A sötétségen diadalmaskodik Phoebus (= Krisztus), a győzelembe vetett remény legyőzte a bajokat.

A szöveg zavaros, a másoló is összekeverte a rendet, és a kézirat kolligálása-kor nem rendezték.

7. *Pallas Victrix* (95b—128b). A kétnapos vizsgát követő előadás Bártfán.

A játék igen laza szerkezetű. A tantárgyak (osztályok) megszemélyesítői az elsőségért versengenek. A *Parnassus* csúcsára igyekeznek feljutni. Momus gánccsozkodásai, Neeriusnak a tétlenséget, otiumot hirdető szavai akarják útjuktól eltéríteni. Közjátékszerűen útjukat állja a részeg Philinus. A *Philosophia* és az egyik *Interlocutor* is Bacchus hívévé szegődik.¹²

Itt újrakezdődik a dialógusok számozása. Köztük olyan is található, melynek a címhez nincs köze. Az egyikben a *Liberalitas* adományokat oszt a szegényeknek *Abundus*, *Sincerius*, *Constantia* társaságában. Közben az ablakban megjelenik Krisztus, és az utolsó ítéletkor mondandó szavaival dicséri meg, ju-

⁹ „Spernite concitatos insani Orbis tumultus, contemnente crudeles Hercules atque Neronis . . .”

¹⁰ Bártfán az evangélikus tanulókat 1674. augusztus 21-én eresztették szélnek.

¹¹ „O alma tellus Pannonum, o Ecclesia, o Patria . . . quo decidisti? Musaeque lugent, pulsa Religio gemit, O luctuosam Patriae catastrophem . . .”

¹² „Vivamus ut bibamus!”

talmazza őket.¹³ Egy másikban egy tönkrement kereskedő panaszkodásait halljuk. A harmadik dialógus két, tartalmilag egymástól független részből áll. Az elsőben a megalkuvással, engedékenységgel barátokat szerző Charimus a főszereplő; második részében a tanulás akadályairól hallhatunk (nyugtalan idők, késlekedés, tétlenség, szegénység, önzés, részegeskedés). A negyedik dialógusban Pallas győzedelmeskedik az arsok ellenségein. Az ötödikben az arsok legyőzvéen az Ebrietas, Luxuria, Momus kísértéseit, feljutnak a Parnassusra, ahol Pallas jutalomkoszorúkat oszt. Koszorút kapnak a patronusok, az iskola pártfogói, az egyik tanuló szülei is.

8. *Dispositio Dialogi De Bello et Pace* (128b—130a). Nem kidolgozott drámaszöveg, csak vázlat 11 részre tervezve. A háború dicséretét hivatott zengen a bevezető elégia. Utána azonban egy tervezett ének a háború helyett a békét követeli. A mondanivaló időszzerűségét láthatjuk abban, hogy a fejükkkel a felhőket verő sasokat emlegetik, hogy Pannonia fészket ad a Sasnak. Bár Attila ivadéka arra született, hogy háborúskodjék, azt tanácsolja, hogy aki a hazát szereti, dobja el a fegyvert, elég sebet számlál már az ország. A nyolcadik részben Minerva és Neptunus versengéséből Minerva kerül ki győztesen, Fragara hegyén olajfát ültet.¹⁴ A három utolsó rész a béke hasznáról szól; a fegyverek elhallgatnak, a harci kürtök elnémulnak.

Feltételezhetően az 1670. év tavaszi felkelés után keletkezett a drámajáték terve, még a megtorlások bekövetkezése előtt. Hangjával egyedül áll a gyűjteményben.

9. *Aggratulatio festiva in Natali meo* (130b—131b). Az ismeretlen felköszöntött személy írta le 1673-ban az utána álló vizsgajelenettel és az ezt követő menyegzői verssel együtt. (A 131b—133a lapokon.) Minden valószínűség szerint Lócsén, ahol az Eperjesről Pomarius igazgatóval elfutott 60 diákközül többen tanultak ebben az évben. Soraikból került ki a jótevőjüket köszöntő három műzsa. Csak azért ennyi, mert megkevesbítette, szétszórta őket Mavors, Bellona, az irigy Nemesis dühe, Invidia furorja. Apollo is csak nehezen talált a gyász, üldözöttség közepette örömhangokat, hogy köszöntse, s azt kívánja neki, egészségben szolgálja a hazát, szeresse a Múzsát, tegye az ég szerencsésé.

A 132b—133a lapon olvasható latin nyelvű házassági köszöntőben, melyben a „Propria ManV aDsCrIpsIt eXvL” (= 1673) chronostichon olvasható, arról is ír, hogy távolból kell barátját köszönteni, mert ő nem lépheti át Fragaropolis kapuit.¹⁵ A jól gördülő hexameterek az ünnepelt szerzőt valóban a műzsák szeretőjeként mutatják.

10. *Salutatio dialogistica Quintae Classis ad Dominos Inspectores in Examine Autumnali Anno 1673* (131b—132a). A száműzetésben Lócsén tanuló diákok csak nehezen tudnak erőt venni fájdalmukon, hogy rövid jelenetben köszöntsék a vizsgára összegyűlteket.

11. *Congratulatio Convictorum* (134a—141b). Az első lap felső sarkában „In F[estum] Petri” megjegyzés olvasható.

¹³ „Venite benedicti patris mei, possidebitis paratum vobis regnum . . . Sitivi . . . Hospes eram . . . Nuduseram . . . Infirmitas eram . . . In Carceri eram . . . Quicquid ex minimis fecistis, mihi fecistis” etc.

¹⁴ Eperjes neve: Fragaropolis volt.

¹⁵ „Scis bene, Fragarias me non admittere portas // Non mihi deliciae, nec mihi porta patet”.

Feigel Péternek, Sáros megye részéről az eperjesi Kollégium egyik inspectórának, az iskola jötevőjének köszöntésére játszott „theatralis hilaritas”. A bevezető és befejező részen kívül két dialógusból áll. Az első nagyobb részét a Laetitia és Tristitia civódása tölti ki. Szónokok üdvözlik Feigelt, aki a sok nyugtalanság után megteremtette a múzsáktól kívánt nyugalmat.

12. *Dispositio Actus pro Festo Galli. Bilibaldistrobilus.* (141b—142b). Három felvonásra tervezett drámavázlat. Nincs kapcsolatban a magyarországi állapotokkal. A színhely India, a gazdag Tubán királyának udvara, ahol holland hajósok fordulnak meg. A palota érdekessége egy szoba, melyben kalitkába zárt kakasok várják a viadalt. A második felvonás után intersceniumot terveztek, melynek a tárgya vagylagosan van megjelölve: az asszonyok a férjek nyakába gyepíltöt vetnek, vagy a paraszt és a katona.¹⁶

13. [*A Grammatica dícsérete*] (143a—150b). 1669. szeptember 25-én a Kollégium grammatica-osztályában tanuló Thököly Imre születésnapjára írt játék. A dialógus I—III. részében a Virtus, Honor, Diligentia, Sudor megszemélyesítői, s 12 tanuló többsége a grammatica, a kemény munka fontosságát hirdeti. A IV. részben Honor Thököly Imrét köszönti, akinek példás a virtusa, munkája, aki a haza és az ecclesia reménye. A darab komikus alakja Diogenes, Vele indul a játék, fel-feltűnik annak egész folyamán. Zúgolódik, hogy a gyerekek lármáznak, nem tud csendre találni. Mikor tanácsot kérnek tőle, elinal. Örül, hogy 4 tanuló a munka helyett a játékot, semmittevést jobban szereti a tanulásnál. Ott van a darab végén a Virtustól összecsdített nép között, de most is duzzog, ez a világ nem neki való, bárhová lép, falba üti a fejét. Sudor tanácsa, hogy maradjon hordójának állandó lakója, végül is lecsendesíti.

14. *Oliva* (150a—155a). Az énekkel, tánccal, kórusral tarkított ünneplés Pomerius Sámuel igazgatónak szól, akit a Pietas az égből hozott Magyarországnak. Nem sokkal a Kollégium megnyitása után keletkezhetett. Azt kívánják, atyai tanításának örökségében növekedjék a minap született gyermek. Tánc és ének közben ilyen kiáltások hangzanak: éljen az evangélikus eklézsia, éljen a jeles Tanács, éljenek a tanárok, éljen Pomarius Sámuel.

15. *De Liberalitate* (158a—175b). A cím értelme a zárórészből tűnik ki, mely adakozásra szólítja a pártfogókat.

A Kollégiumot, a „Coetus Hunnorum”-t a múzsák forrásához, a paradicsom kertjéhez hasonlítja. Apollo is gyönyörűségnek találja. Nehéz azonban eljutni a forráshoz, földre híz a szegénység. Kiszárad a deáki tudományok kertje, a bőkezűség, az adományok harmatja híján. A declamatorok egyike azt a kívánságot fejezi ki, bár Phoebus legyőzné a szkíta fagyokat, és tiszta vízzel öntözné a pannon ifjúságot. A darabban számos helyen csendül fel a muzsika, szólal meg az ének.

16. *Invitatio post Otium ad Negotia, Post veniam ad Musas* (176a—187b) A lap felső jobb sarkán „Classicum Apollinis” megjegyzés olvasható. Tanévnyitó előadás, mely nincs részekre tagolva. Van azonban toldaléka, egy igazi közjáték: „Conclusio in qua accedit [!] Rusticus et Gryphus”. A paraszt, akinek már elege van a szegénységből, Gryphusnak a múzsákhoz intézett szavait: „Adeste ad Laurum” félreérti: „Adeste ad aurum”-nak veszi. Rögtön hozzájárul, aranyat kér, követel magának. A jelen levő Amor Divinus, Calumnia,

¹⁶ „Interscenium de mulieribus contra viros, quibus habenas velint dare. Vel de milite et Rustico alternatim sibi servientibus.”

Dolus azonban kicsúfolja. Végül is belátja, nem neki való a Parnassus.¹⁷ Visszatér megszokott környezetéhez, borban keresve felejtést.

Maga a dráma arról szól, hogy Eperjesen, a boldog városban virágoznak a tudományok. Invidia, Dolus és Calumnia azonban most, hogy vége a vakációnak, és az ifjoknak újra a tanuláshoz kellene látniok, a henyélésre akarja a tanulókat rávenni. Némelyek engednek is csábításaiknak, otthagyják az iskolát. Nagyobb részük azonban követi Virtus hívó szavát.

17. *Actus Introductor* (187b—190b). Csak az eleje és a vége kidolgozott, a középső részből csak vázlat van. A címből arra lehet következtetni, hogy ez is tanévnnyitó jelenet volt. A nekiindulás pedig, melyben arról beszélnek, hogy eloszlottak a fellegek, feltehetőleg 1672 október hónapjára vonatkozik, amikor Eperjes a kuruc bujdosóknak hódolt. Évnnyitóra utal az a rendezői utasítás is, hogy a bevezető szereplő beszéde a tanítók és a tanulók kötelességeiről szóljon.

18. *Specimen gratitudinis Generosi Domini Thomae Conrad die natali exhibitum* (191a—195b).

Conrad, Thoma Eperjes város részéről volt a Kollégium egyik felügyelője. A diákok, az erények (Pietas, Prudentia, Libertas, Gratitude) megszemélyesítői prózai declamatiókkal, verssel, énekekkel köszöntik, éltetik patrónusukat.

19. *Eleazar, quem velut EXEMPLO VERAe et CONSTANTIS FIDEI INCLYTI COLLEGIJ EPERIENSIS JUVENTVS ILLUSTRIS MAGNIFICA NOBILISSIMA INGENUA SEPTEM SCHOLARUM IN AREAM THEATRALEM INDUXIT DIE 3 JDUUM OCTOBRIS ANNO 1668.* (206a—259a). A címlapon „Interfui huic Actui, missus a Amplissimo [?] Senatu Bartfensi ad Examen Publicum Annuum” megjegyzés olvasható a cím alatt. A szöveg végén: „Imposuit finem J. B. R. T. Anno 71. die 9 Decembris” záradék áll. Eszerint az Eperjesen 1668. október 13-án bemutatott drámát a gyűjteménybe csak 1671. december 9-én másolták le, eltévesztve az előadás dátumát, mely más adatok szerint kétségtelenül október 13-a.

A gyűjteményben ezt a drámacímet is megelőzi egy másik címlap, mely modern írással a fenti címet és adatokat tartalmazza. Alatta azonban egy szlovák megjegyzés áll más kéz írásával, és eszerint a darabot Bártfán is bemutatták vizsga alkalmával. Az előadás időpontjáról nem kapunk tájékoztatást.

Az *Eleazar* a gyűjteményben egyike annak a két eperjesi drámának, melyeknek létezéséről, előadásáról eddig is tudtunk. Ránk maradt ugyanis nyomtatott programja, és foglalkozott vele a szakirodalom.¹⁸ A mártóni gyűjteményből most ismertté vált a dráma szövege is.

A szövegnek a nyomtatott programmal való egybevetéséből két helyen következtethetünk némi eltérésre. Az I. felvonás 9. jelenetében a program alapján azt várhatnánk, hogy a megnevezett Discordia és Concordia szerepel a jelenetben, vagy legalább beszélnek róluk. A kézirat szövegében nem lépnek színre, és nincs szó róluk. A III. felvonás 6. scenája a kéziratban rövidebbnek tetszik,

¹⁷ „Oho, inanes nugae! Parnassus sine lignis, Laurus sine auro quid valent, nisi quantum manubrium dempta securi.”

¹⁸ RMK II, 1123. „Eleazar Constans, quem Honori Generosorum et Nobilissimorum D. Nominis Inclyti Status Evangelici in Collegio Eperiensi Inspectorum . . . in Scenam produxit Anno MDCLXXVIII. Die 13. Octobris. (Bártfa 1668.) — MOLNÁR Aladár: *A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században.* Bp. 1881. 344—45. — H.: *Schulkomödien.* Korrespondenzbl. 1885. 63. — HÖRK József: *Az eperjesi ev. ker. coll. története.* Kassa 1897. II. 25—27. — DOMBY Béla: *A drámatrás kísérletei Magyarországon a XVI. és XVII. században.* Pécs. 1932. 109—112. — ČESNAKOVÁ-MICHALCOVÁ: i. m. 263. (L. a 3. sz. alatt.)

mint ahogyan a nyomtatott program alapján gondolni lehetne. Az angyalok énekéből alig cseng ki az a biztatás, melyet a nyomtatvány itt ígér. A kéziratban a jelenet emblematis: „Emblema.” Rendezői utasításképpen pedig e rövid „argumentum” után: „Angeli 2, quorum unus securim ex una parte, alter vero Coronam offert” olvasható. Eleazar nem habozik, mint ahogy ilyesfélére a programból következtethetünk, ahol a jelenetről ez áll: „Eleazar dum fluctuat animo ab Angelis cantu et *adhortatione confirmatur et ut se submittat voluntati divinae, monetur.*”

Azon felül, hogy a gyűjteményben megtalálható a dráma szövege, értékessé és érdekessé teszi azt számunkra az a tény, hogy nagyon sok olyan tájékoztatást, rendezői utasítást tartalmaz, melynek segítségével a drámát hatásosan színre lehetett vinni. Sokszor mai értelemben vett forgatókönyvként tájékoztat, mit kell tennie a rendezőnek, milyen felszerelést, ruházatot szükséges alkalmazni, hogyan kell a szereplő személyeket mozgatni. A dráma szövegének első mondata pl. azzal indul, hogy megmondja, mit csináljon Democritus és Heraclitus az Antisceniumban.¹⁹ Pontosán megadja a több személyes szerepkörökben a személyek számát.²⁰ Ugyanakkor lehetőséget ad, hogy több tanulót is színpadra vigyenek.²¹ Technikai utasításokat ad, hogyan érkeznek a színpadra fentről az égből, a levegőből az istenek, szellemek. Így száll le Fortuna az I. felvonás 7. jelenetében: „artificose per rotulas” tiszta fehér vagy vörössel átszótt ékes ruhában,²² és amikor a katonák a kezében tartott borostyánból font koszorúja után nyúlnak, ugyanúgy tűnik el szemük előtt. A IV. felvonás 4. jelenetében Justitia ugyanígy „demittitur ex alto”, majd utána „retrahitur inter nubes”. Az V. felvonás első jelenetében az Éj fedett arccal ereszkedik alá — „lente et insensibiliter per rotas ex alto”. A szín — a nyomtatott programnak megfelelően — itt a tenger. Ebből lép ki lovairól a tengerpartra Neptunus, ahol lassan, sétálgatva alt hangon énekel a Patientia, őt követőleg pedig a Providentia basszus hangon. Miután Neptus megvigasztalja a Spest, újra énekelnek. A tenger zúg, az alvó oroszlánok felszökkelnek, Eventus (a Sors) pedig bejelenti, az ég teljesíti a földiek kérését. Nem az, nemcsak az fontos, amit a szereplők mondanak, hanem ahogyan szem- és fülgyönyörködtető látványban bemutatják.

Nem kevésbé volt hatásos rendezés a III. felvonás 7. jelenete, melyben Antiochus²³ előtt elvonulnak győztes katonái, a félmeztelen, kopaszra nyírt, megkötözött zsidók. Egy kisfiú kocsiban ülve gyeplővel kormányozza az oroszlánfogatot; felharsannak a kürtök, zúgnak a dobok; pompás öltözetű katonák menetelnek győzelmi dalokat énekelve, míg a foglyok tömege sóhajtozások közt, a muzsikától elnyomva gyászhangú éneket mormol szomorú hangon, ellentétben a vidám, boldog katonákkal, kik Antiochust, Marsot éltetik. Minden mozzanatot aprólékos rendezői utasítás határoz meg.

A látvány mély hatást gyakorolhatott a nézőkre. Emléke eleven néhány évtized múlva is. Mikor Matthaeides Sámuel (1710—1721 közt a Kollégium rectora) jegyzeteivel egészíti ki Rezik János *Gymnasiológiájának* kéziratát,

¹⁹ „Democritus et Heraclitus. Ter ridendo ille, hic flendo transit theatrum.”

²⁰ Eleázárnak három társa van, Antiochusnak tíz tanácsosa, a tribunusnak tíz katonája; őt zsidó bujdosik a sivatagban, három katonával találkoznak, Honoriusnak hat szolgálja van, az angyalok száma hat, illetőleg négy.

²¹ Pl. az I. felv. 4. jelenetében azt tanácsolja: „Adjungantur personae mutae propter solennitatem.”

²² „Exornatus, ut Fortuna solet.”

²³ „indutus Turcico modo”

díszes, Seneca tragédiáinál emelkedettebb előadásmódról beszél. A kötélen ide-oda rángatott zsidó foglyok a gályákra hurcolt prédikátorokat juttatják eszébe, és meghatottan idézi az előadást sóhajtozások és könnyek között szemlélő Keczer Jánost és Sartorius János prédikátort, amikor a bizonytalan jövőre gondolva mondják egymásnak: bárcsak ne szakadnának ránk ezek a bajok, melyeket itt mintegy kísértetben látunk.²⁴

A fenti tömegjelenet után a rendezői utasítás szerint „mutatur Scena, dum ingrediuntur in Theatrum Tubae, Musica solennis. Emblema II. Gloria Comitata Marte, Pace, Livore, Tympanis, Ubertas”; Mars után Constantia beszél. Kezében tűzszívet tart, szavai közben a magasban rakéták puffannak. Lángra lobban a kezében tartott szív, melyet térden állva magasba emel, aztán felegyenesedik, hogy Istenhez fohászkodjék, akiben egyedül bízik, akiben elégni akar. Szavai közben újabb rakéták hullnak alá. Megszólal szomorúan a kar, s a függöny lassan leereszkedik — vége a felvonásnak.²⁵

A mindenre kiterjedő figyelemmel készült rendezői utasításokat feleslegesnek tűnik itt tovább ismertetni. Az *Eleazar* dráma azt mutatja, hogy az eperjesi Kollégiumnak 1670 táján nemcsak jó drámaírója volt, aki mellett egy egész drámaíró műhely működött, hanem fejlett volt itt a színjátszás technikája is. Az iskola jól felszerelt színpaddal, ruha- és kelléktárral rendelkezett. A Kollégium nemcsak az oktatás színvonalában, hanem a színjátszásban is felvette a versenyt a jezsuitákkal, piaristákkal.

Nem valószínű, hogy Ladiver Illés az 1668-ban bemutatott *Eleazarban* az evangélikus (és református) prédikátoroknak hitükhöz való ragaszkodását mintegy előképben akarta bemutatni. A rekatolizálás ekkor még nem folyt ilyen erőszakkal. A fentebb említett Matthaëides azonban már joggal látott benne ilyesfélét néhány évtized távlatából. Tárgyválasztásban Ladivernek nem volt hatása az eperjesi drámajátékokra, technikát, formai megoldásokat azonban tanulhattak tőle, így pl. a dialógusok gyakoriságát, az ellenkező nézetek képviselőinek szóversenyét, a keresztény cselekmény kivetítését a klasszikus mitológiába stb. Stíláriskoronság, kifejezési fordulatok, szólamok is rokonítják a drámákat Ladiver művéhez.

20. *Acclamationes In Natali Excellentissimi Domini Samuel Pomarij Inter dedicationem Carminis Anno 1670 a Poetis factae* (262a—269b). Pomarius április 26-án született. 1670-ben ezekben a napokban az elégedetlenek már támadásban voltak, viszont Zrínyi Péterék már le is tették terveikről, Bécsben tartózkodtak.

Remény és kétség közt ünneplik az Ecclesia hajnalcsillagát, a haza szemefényét, a Kollégium oltalmát. A Kollégium rövid ideig tartó virulása után vihar-

²⁴ „Ornatus erat hic actus exquisite; Oratio altior Tragediis Senecae, confessione etiam adversae Religionis praesertinus nihil pulchrius inveniri poterat . . . ligatos seminudos decalvatos raptabant hinc inde per Theatra Judaeos hostes eorum. Quid hoc aliud, quam Praeludium Pastorum ad triremes missorum, fuit? Miserabili voce hymnis ad lachrimas ciendus, illusi, atque quid hoc? Eiulantium in carceribus imago. Eleazar recusans suillum, Tijpus erat constantium confessorum Luth. religionis. . . . Johannes Keczer Nobilis eruditus et Johannes Sartorius, Pastor Eperjesiensis inter suspiria et fletus totum hoc tempus actionis transmisere. Is, repraesentantibus copiosas lachrimas, respondit, utiam nos ista mala non praemant, quae velut in umbra cernimus.” (Fragmenta Gymnasiologiae Hungariae Professoris Collegii Epperjessiensis Joannis, Rezikii continuata a Samuele Matthaëide. Prešov, Štátny oblastný archív. Sign. EK-P 102.)

²⁵ „Raketlae demittuntur aliquot ex alto. Incendit cor, quod tenuit manu, et tenet arduus flexis genibus, sed post surgit . . . o Deus meus, o ignis meus. Raketlae mittuntur Constantia stat immobilis . . . Chorus ludit tristissime et modice demittitur velum.”

felhők közelednek, az ünneplés öröme nem tudja áttörni a komor hangulatot. A gyűjtemény legjellemzőbb, legjobb darabjai közül való.

21. *Chrysopoterjon Fortunae pro Eride Artibus*. Jn certamen et ambiguum Coronam sub Patrocinio ex auspiciis Jnelyti et Amplissimi Senatus Eperiensis Veluti Agonothelarum munificentissimorum a Poetica Juventute Ex Chryso Mallo Apollinis Anno MDCLXX die [a nap hiányzik] octobris devote propositum. (270a—293a)

Fortuna aranyserlegéért versenyeznek a különböző osztályok (tantárgyak) megszemélyesítői, de sikertelenül. Az V. inductio közjátékszerű jelenet: Rusticus és Opilione (a juhász) is sikertelenül próbál szerencsét.

22. *Salomon* Jn Theatrum Scenicum introductus Anno 1670. (294a—313a). Salamon a darabnak látszathőse, nem bibliai, hanem Eperjesre vonatkozó fiktív dráma szereplője allegorikus alakokkal. Salamon király Eperjes városbíróját testesíti meg: cselekedetei, elvei ez utóbbiéi. Az, hogy nem hatalmasodik, mindent szeretettel ér el; hogy eszménye a mértéktartás, a középút, a virtus, igazság, szerénység. Az erények: Prudentia, Justitia, Temperentia ezért örvendeznek. Magnificencia azért gondoskodik számára gazdagságról, hogy városfalak, paloták, tornyok, Kollégium, a játékok bemutatására alkalmas állás (pegmata) épüljön.

23. *Religio periclitans* Jn Theatrum Scenicum Anno 1670 Circa Dominum Oculi introducta (313b—329a). A darabot 1670. március 9 táján játszották, húsvét előtt a negyedik vasárnap körül.

Tárgyánál, előadásmódjánál fogva, valamint kifejezési eszközeiben az eperjesi Kollégiumban 1670 táján játszott vallásos panaszdrámák egyik legtipikusabb képviselője. Bevezetőből (Processus), 10 részből és Epilogusból áll, vegyesen vers és próza, sok énekkel, muzsikával. Az egyes részeket rövid summázás vezeti be.

Az evangélikus egyház állapotán való kesergéssel kezdődik. Veszélyben a Religio. A sötétség hatalmai: Injuria, Persecutio, Infamia, Calumnia, Insidia elfogják Fidest, megkötözik, nyelvét kivágnak; a Religiotól elveszik a Bibliát. A Spes, Charitas, Innocentia megszemélyesítői keseregve panaszkodnak. Az Auxilium Divinum jön segítségül, visszaadja erejüket, a Religionak a Bibliát, keresztet; bátorítást nyújt. Az erények is egymást biztatják. Az Epilogusban az előadó poetikai osztály élteti a patronusokat a haza, az egyház és a Kollégium nevében.

A kézirat külön oldalon felsorolja a játékhoz szükséges ruhákat és kellékeket.²⁶

24. *Praxis Ovidiana*. Secundum plerasque Elegias Tempori Anno 1670 mensi majo accomodatas instituta, cui tres Dialogi immiscentur. (329a—333a). A négy részből álló darab nem teljesen kidolgozott drámaszöveg, egy részének csak vázlatpontjai vannak meg.

Az 1670-es háborús hírekre (nemesi felkelés, a török készülődés híre) az iskolából többen eltávoztak. Visszatartásukért készült a darab, melyben hangot kap a török kérdés törökellenes éllel.²⁷ Egyetlen ilyen a gyűjteményben.

²⁶ 329a lap. „Vestimenta Personarum et Instrumenta”.

²⁷ Harmadik része: „Dialogus Duorum Pannonum et Turcae”. A török Ebuhanife ellenségesen, csúfolódva lép fel, a két magyar már-már kardra megy vele, végül is a török otthagyja őket. „Vivite potius, vivere vobis poena est. Fiant Induciae, dum lunatum induco exercitum.”

25. *Dialogus Christi Ascendentis et 9 Acclamatorum* (333a—335a). Nincs részletesen kidolgozva. Azon kevés daraboknak egyike, melyben nincs siránkozás, gyász. Ellenkezőleg! Elmúltak a gyászos idők, vége a jajoknak, az ég örömet kíván, tapsoljatok hívek.

Ha 1670. áldozcsüörtökére írták (ekkor május 15-re esett), az öröm hangját megérteti az a tény, hogy május 1-én a felkelők tályjai gyűlése elhatározta a fegyverletételt. A felszított kedélyek lecsendesedtek; a megtorlás, felelősségre vonás még nem volt tapasztalható.

26. *Aggratulatio in Festum Johannis* (335b—337b). Három Congratulator és három Aggratulator dramatikus szerkezetű köszöntővel ünnepli János napon Mollerus Johannest. Bár Mars serege megöli az örömet, és muzsikaként harci kürtök gyászos szava hallik, a félelem közepette is vidá a szív Fragara hajnalcsillagának neve napján. Valószínűleg a december 27-i János-napot köszöntötték így 1670-ben, amikor december 10-én a császári csapatok megszállták Árva várát, 22-én pedig Likavkát.

27. *Acclamations votivae. In honorem Generosi et Clarissimi Johannis Weberi* (338a—347a). Actusnak mondott énekes aggratulatoria, mellyel a Kollégium 11 osztálya meg az Ecclesia és Eperjes városa Weber Jánost köszöntötte a béke visszatérésének reményében.

1670. december 27-re készülhetett ez is: a Kollégium három évi adósságáról beszél az első köszöntő. Ez után Weber Jánost hamarosan letartóztatták az összeesküvésben való részvétel gyanúsítva.

28. *Summa Actus de Papiniano. Anno 1669. in Generali Examine habiti* (347b—365a). Ez a kéziratban olvasható második olyan drámaszöveg, melynek szintén ránk maradt nyomtatott programja, és a szakirodalom elég sokat foglalkozott vele.²⁸ Ismeretes róla, Thököly Imre is játszott benne. Ekkor már a sintaxista osztály tanulójaként játszotta Imre király alakját (II. felvonás 6. jelenet), akit Gryphius *Papinianus*-ától eltérőleg meglepő anakronizmussal teremtett meg Ladiver Illés képzelete, bizonyára csak azért, hogy méltó szerepet juttasson a Kollégium nagyreményű ifjú grófjának. Az argumentum szerint a dráma érdekessége volt, hogy az I. felvonás után német nyelvű, a II. után magyar, a III. után szlovák nyelvű intersceniummal zárták a játékot.

A kézirat szövege némi csalódást okoz olvasójának. Legfőképpen azért, mert nem találjuk meg a nyomtatott programban jelzett három közjátékot. Egyről azonban hírt ad a kézirat. A II. felvonás végén rövid tartalmi ismertetést olvashatunk latinul a Welfek és a Hohenstaufok (Waiblingek) XIII. századi küzdelmének egyik mozzanatáról. Ha jól értelmezzük a szöveget,²⁹ a weisbergi

²⁸ RMK II, 1185. „Papianus Tetragonos, Hoc est Vir Magnanimus, Justus, Constans rectique pertinax in Theatvm productus . . . ab illustrissima, Spectabili, Magnifica, Generosa ac Ingenua Juventute Gymnasii Evangelici, quod Eperjessini est, Pro felici Examinis Publici Colophone, scenice monstratus Anno Christi CIOICLIX. die 4. Octobris.” (Lőcse [1669.]) — THALY Kálmán: *Thököly Imre és iskolatársai mint színjátékosok*. Sz. 1880° 411—17. — MOLNÁR Aladár: *i. m.* 345. — VECSEY Tamás: *Aemilius Papinianus pályája és művei*. Bp. 1884. — ANGYAL Dávid: *Késmárki Thököly Imre*. Bp. 1888. I. 30. — VÖRÖS Sándor: *Három nevezetes előadás az eperjesi Kollégiumban*. ProtSz 1939. 239—40. — RUŽIČKA, Vladislav: *Eliáš Ladiver mladší slovenský pedagóg*. Turč. Sv. Martin 1946. 224, 236. — ESZE Tamás: *Missovitz Cyrus-drámája*. ItK 1964. 55. — ČESNAKOVÁ-MICHALCOVÁ: *i. m.* 263—64.

²⁹ 354b lap: „Interscenium de expugnatione Civitatis Battous [!] Ist . . . ta a Conrad IV. contra Ducem Bavariae Gvelfhium. Personae: Conradus, Tubal Carolus, Frater Caesaris, Ferdinandus, Maria, Fridericus III., Albertus Cancellarius cum sex Capitaneis. Ubi

nőkről szóló monda — az elfoglalt városból hátukon vitték ki legdrágább kincsüket, a férjüket! — volt a közjáték tárgya. A szereplők nevéből, de magából a témából is következőleg nem ez lehetett a magyar nyelvű interscenium, inkább a német nyelvű közjáték volt ez.

Csalódásnak mondhatjuk azt is, hogy a gyűjteményben nem a teljes szöveget találjuk. Erre már a cím figyelmeztet: az *actus summáját* ígéri. Szerencsére azonban ismerjük a teljes szöveget is. Az OSzK kéziratára tartalmazza Quart. Lat. 697 jelzet alatt a körmöci Brumer Dávid kéziratában.³⁰ A címlap *Actus comicus*nak mondja a tragédiát, s 1670-re keltezi. A szöveg végén „Finis positus Anno Christi <1670> 1670 Die ... [a számjegy olvashatatlan, beleesik a kézirat gerincébe] Januarii DW”.

A mártoni gyűjtemény összeírója kb. harmadára csökkentette a szöveget. Az elején bő tartalmi ismertetésbe is belefűz már eredeti mondatokat. Az I. felvonás 3. jelenetétől aztán egyenes beszédben adja a drámát, csak nagyon le rövidíti a szerepeket. Nem hagy el belőlük, de tömöríti mondanivalójukat, lecsökkenti a jelenetek terjedelmét. A darab vége felé kevésbé szűkszavú. Kétségtelen, hogy a mártoni drámagyűjtemény darabja így olvasmányosabb, a beszédek gyorsabban peregnek, a cselekmény elevenebben halad előre. Többször megesik az is, hogy a mártoni kézirat nem ugyanazt a szövegezést adja, mint a Brumer-féle kézirat. Egymástól függetlenül mennek vissza ismeretlen forrásra, s nem valószínű, hogy az Ladiver eredeti szövege volt.³¹

A nyomtatott program alapján feltételezhető, hogy a II. felvonás 4. jelenete eredetileg hosszabb lehetett, mint amennyi most a kéziratokban, elsősorban a mártoni kolligátumban. A három szereplő mindössze egy-egy mondatot mond, s ez nem fedi eléggé a program tudósítását: „Instinctu Quinti et Laeti Bassianus meditari incipit Fratricidium.” Bassianus berohanása a szobába és gyilkossága nincs megindokolva. A programnak itt aránylag terjedelmes szövege az V. felvonás 3. jelenetében több mindenről nem tájékoztat, ami a szövegek szerint ott lejátszódik. A két kézirat legnagyobb szövegeltéréseit többek közt ennek a jelenetnek az elején figyelhetjük meg. De mindkettőben megvan — a nyomtatvány erről nem beszél — Bassianus és Papinianus fiainak az összeszólalkozása; hogy ezt megelőzőleg Papinianus térden állva könyörög a császárnak, hogy ne sújtsa a családját egyetemlegesen halállal; hogy míg visszavonulva ágyasházába Bassianus erkölcsileg igazat ad Papinianusnak, monologizál, az alatt őt a miniszterek engedékenységre akarják rávenni. A program szerint a darab postsceniummal, a mártoni gyűjtemény szerint Epilogussal, az OSzK kéziratában mindkettőtől³² fejeződik be. A kéziratokban azonban ezekből semmit sem találunk.

Brumer másolata a dráma után tartalmazza azokat az énekeket, melyeket a felvonások végén és a jelenetek közben a kórusok énekelnek. Így az I. felvonás végén az udvari emberek, a II. felv. 5. jelenetében Géta felett a lányok gyászéneket, a felvonás végén a katonák, a III. felvonás végén Géta szolgái; az V. felvonás utolsó jelenetében ismételten a szolgák és az asszonyok kara énekel. A mártoni gyűjteményben jelezve van, hogy a IV. felvonást is énekekkel fejezik be.

construatur Murus et Machinis impetatur. Post data gratia, Mulieres Viros efferant, quos hostes adoriantur.”

³⁰ Davidis Brumer Cremniciensis Elaboratio Actus Comici de Papiniano Consiliario Bassiani 1670.

³¹ A darab forrásával, Gryphius művével itt nem foglalkozunk.

³² „Et sic clauditur actus. Sequitur Epilogus et Post-Scenium.”

Ebben a drámában jóval kevesebb rendezői utasítást, tájékoztatást találunk, mint az *Elazarban*. A mártoni kézirat ezekben is tömörít, Brumer sokkal részletesebb. A színrevitelben azonban kevesebbszer éltek technikai színpadi fogásokkal.

A II. felvonás 6. jelenetének rendezői utasításai szerint az Imre királyhoz menedéért jövő Bassianus hajón érkezik, a tenger háborog, a hajót villámcsapások sújtják, a vész bömböl.³³ Géta megölése után, mikor a temetéshez készülnek, a lányok gyászéneket énekelnek, az igazság istennője, Themis leereszkedik az égből, szavaira a fúriák feljönnek a pokolból, hogy Bassianust meggyötörjék. A fekete alakok kezükben fáklyákkal Bassianus ágyasházában ugrándoznak, szemeit pillógtatják a fénnel. Hogy milyen szavakat intéznek egymáshoz Themis és a fúriák, a kézirat nem tartalmazza.³⁴ A darab zárójelenete a poklot ábrázolja. Miközben a holttestet a szolgák és asszonyok énekkarától kísérve a palotába viszik, a pokolban feltűnik Bassianus, nyomorultul érthetetlen panaszos hangon jajveszékelve, hogy mikor a szava már nem hallik, a tűzbe bukják le.³⁵

A kéziratok a szereplőket mindig a jelenetek elején sorolják fel. Természetesen, csak azokat, akik abban a jelenetben a színre lépnek. Megtörténik, hogy néha a mártoni gyűjtemény összevonn szerepet, vagy másnak a szájába adja a szót, mint Brumer másolata. E néhány eset azonban sehol sem okoz zavart. A nyomtatott program a cselekmény ismertetése után adja a „nomina actorum”-ot osztályok szerint. Összesen 257 személyt sorol fel. Ennyien léptek fel a darabban? Rejtély, mért találunk a szerepek között ilyeneket, mint Isabella, Foemina cum Isabella (hatszor!), Regnicola (tizenhatszor!) stb. Csak azt tudjuk feltételezni, hogy az ismeretlen közjátékokból kerültek ki.

29. *Actus Brevis de veteris Annj Valedictione* (380a—383a).

Az 1669-es év búcsúztatása. Az óévvel távozik a gyűlöletes Miseria, a Tristitia itt marad. Az új év a gyász, nyomorúság helyébe örömet ígér. Mars és Furor fenyegetődzik. A Poenitentia bűnbánatra szólít. Ez után a kevéssé biztató előzmény után az Epilogus derült jövőt ígér: ha virul az istenes élet, tartós lesz a boldogság és az öröm.

A felsorolt darabok közül az elsőt (*Ecclesia in exilio triumphans*) kétségkívül Lőcsén játszották. Lőcsén keletkezett a 9. számú felköszöntő jelenet, és itt adták elő 1673 őszén a vizsgára összegyűlteket üdvözlő rövid dialógust. (10. sz.) Ezek előadásában részt vettek az Eperjesről 1673 tavaszán ide futott diákok is. Az ellenreformáció itt csak 1674. április 6-án diadalmaskodott, sőt, csak ez év

³³ „Interim mare erigitur, fulgura quasi de Coelo dejiciuntur in navem Bassiani, audiuntur tormenta.”

³⁴ „Cleander ingreditur funus curatum. Virgines funebre carmen canunt, et Morio cum nigro Pallio sequitur veste vel versicolore. Themis postea descendit de Coelo atque eleganter, advocat Furias, quae ascendunt ex Inferno mireque se Bassianum exerucituras pollicentur. Saltitant Facibus, nigro vestitu in cubiculo Bassiani, facibus ejusdem oculos perstringentes, ubi Morio obsepit sub sellam et lecto sese occultat. Themidos alloquium ad Furias et Furiarum Responsio”.

³⁵ „Interim dum Chori sua proponunt, in inferno sedet Bassianus, et misere queritur de flamma, sed vocibus, quas nemo percipit. Et tandem sub finem, cum Chorus desinet, ipse decidit in ignem. Et sic clauditur actus”. (A nyomtatott program szerint vele van Laetus is.)

szeptember 3-án tiltották meg, hogy a város evangélikus lelkészeket és tanulókat befogadjon.³⁶

Bártfán játszották az 5. (*Parnassus violatus et vindicatus*) és a 7. szám (*Pallas Victrix*) alatt említett drámákat. Az eperjesi Kollégium elvétele után 1673-ban itt is még tanítottak. Szirmay Endre az 1673. év harmadik negyedében pl. itt tanulta az oratoriát Ladiver Illés vezetése alatt.³⁷

A gyűjteményben olvasható drámák nagy többségét azonban Eperjesen adták elő. Erről a címmel kapcsolatban többször tájékoztat a kézirat, máskor a téma vagy az előadás alkalmá bizonyítja az eperjesi bemutatás tényét. Így a 6., 8., 11—28. számú daraboknál. Az előadások 1667 ősze és 1673 eleje között mentek végben Eperjesen. Az utolsó produkció abban az időszakban történhetett, amikor Eperjes a kuruc bujdosóknak hódolt, 1672. szeptember 30 és 1673. január 3-a közt.³⁸ A 187b—190b lapok declamatio-sorozatát az 1672/73. tanév őszi évnyitásakor játszhatták. Az akkori politikai helyzet magyarázná a sok gyászos hang után a reménykedés, az öröm kifejezését.

Nem lehet határozott helyhez kötni a 2—4., 12., 25. darabokat. Korvonatkozás nincsen bennük. Farsangkor, húsvétkor, karácsonykor, Gál napján,³⁹ áldozócsütörtökön mind a három város evangélikus iskolájában elképzelhető iskolai színjáték. Szövegekörnyezeténél fogva leginkább a 25. számú, az áldozócsütörtökre szánt darabról jogos azt feltételeznünk, hogy Eperjesen adták elő, illetőleg terveztek előadását. Azoknál a daraboknál ugyanis, ahol a kézirat nem kidolgozott drámaszöveget ad, nem zárkozhatunk el attól a gondolattól, hogy nem valóságban eljátszott drámák voltak, hanem csak drámatervek, vázlatpontok, melyek alapján a darabot könnyen meg lehetett írni. A Gál napjára tervezett előadás szövege is az Eperjesen játszottak sorában foglal helyet, feltételezhetően ezt is oda szánták. Leginkább a 2—4. daraboknál gondolhatunk lőcsei vagy bártfai előadásra, minthogy ezek előtt, illetőleg ezek után nem eperjesi vonatkozású szövegeket olvashatunk. Ámbár az 5. számú drámánál csak a sor fölé írt javítás tartalmazza a Bártfa nevet, illetőleg a címlap írása üt el az előtte és utána következő lapokétól.

A gyűjtemény összeírásának helyét nem tudjuk meghatározni. Vannak Lőcsén keletkezett írások benne, melyeket bizonyára a keletkezésük táján ott másoltak le (130b—141b). Írtak bele Bártfán (vö. az 5., 7. számú darabbal!) is. Nem lehet bizonyítani, hogy Eperjesen egyáltalán másoltak valamit a kézirat-

³⁶ HAIN *i. m.* 415. — Hogy 1674-ben itt még folyt a tanítás, mutatja Szirmay Endre önéletrása: „Anno 1674 Primum Anni Quadrantem Leutschoviae, ubi unice Evangelicis docendi liberum supererat exercitium.” NÉMETH Lajos: *Szirmay Endrének önéletrajza*. TT 1882. 405.

³⁷ Eperjesről 1673-ban elúzetvén, Szirmay Endre Ladiver Illés tanácsára az év harmadik negyedére Bártfára ment tanulni, majd innen Szepesolasziba. („in Stylo oratorio Manuctore eodem Elia Ladivero explevi. Extremum quadrantem Olaszini sub dicto Ladivero”. NÉMETH: *i. m.* 406.) — A fenti nyilatkozat azért is fontos, mert Ružička a Ladiverről szóló monográfiájában (lásd a 28. sz. jegyzetben!) azt írja, Ladiver Eperjesről Tisovecra (Tiszolc) ment, itt volt 1674. február 14-ig. Nem tud bártfai és szepesolaszi időzéséről. Azt mondja, Magyarországról 1674. április 24-ig távoznia kellett. — Szirmay együtt ment Ladiverrel Danzigba: „ego cum Domino Ladivero Dantiscum sum missus residuum Studiorum continuaturus.” Május 13-án érkeztek Danzigba. Itt Ladiver őt Klesch Dániellel és az ifjú Ladiverrel együtt magánórákon taníttotta „in Stylo oratorio et Logica”. (Uo.)

³⁸ HAIN *i. m.* 413.

³⁹ Október 16.

ba. Lehetséges, hogy a gyűjtemény Eperjesen kívül keletkezett s nem itt írták bele azokat a darabokat, melyeket a városban előadtak.

Kétségtelen, hogy a drámák nem keletkezésük, bemutatásuk sorrendjében kerültek lejegyzésre. Ezt bizonyítja pl. hogy az *Eleazart*, melyet 1668. október 13-án mutattak be, 1671. december 9-én írták le. Ezt bizonyítja, hogy első darabját 1673. május 22-én játszották, az utolsót pedig 1669 végén. Ez előtt olvasható az 1669. október 4-én előadott *Papinianus*, de egy csomó 1670-ben keletkezett darab megelőzi ezt a szöveget.

Mindezek nem változtatnak azon a tényen, hogy a kéziratban 1667—1673 között keletkezett és legnagyobbbrészt Eperjesen előadott drámák olvashatók.

Ez a pár év volt az eperjesi evangélikus Kollégium életének első szakasza. Eperjesen a városi iskola 1531-ben öltött evangélikus jelleget. A tanítás a Stöckel-féle bártfai tanrendszer alapján folyt benne. A bártfaiak példájára az eperjesiek is külföldi akadémiákat járt tanárokat hívnak iskolájuk vezetésére. Az intézmény hírneve a XVI. század második felében egyre emelkedik, már gimnáziumnak kezdik nevezni. 1594—1599 közt a neves humanista költő, Bocatius János igazgatja az iskolát. Szerédi János rector idején (1629—1637) „celeberrima schola” néven emlegetik. Minthogy a Szepességben és Sárosban sem a lőcsei, késmárki, sem a bártfai iskolában nem tanítottak rendszeresen magasabb stúdiumokat, és Eperjesen a tanulók létszáma annyira megnövekedett, hogy a régi iskola nem tudta őket befogadni, másrészt a szomszédságban (Podolin, Szepeshely, Kassa) folyó piarista és jezsuita kollégiumok ellensúlyozására felmerült egy evangélikus főiskola felállításának a terve. 1665. augusztus 10—11-én Kassán állapodtak meg az evangélikus rendek és a felvidéki városok képviselői, hogy Eperjesen létrehozzák a Kollégiumot alumneummal és 40 tanuló számára nemesi internátussal.

A tanulmányi rendet, az osztályok megalapítását (tíz osztály: négy alsó, hat felső), a tananyag kiszemelését az 1667. április 14-én tartott gyűlésen állapították meg. Tizenkét világi felügyelőt választva, aláírták a szerződést „inter Status et Civitatem Eperiensensem”.⁴⁰

Ünnepélyes felavatással 1667. október 18-án nyílt meg a Kollégiumban az első tanév, Pomárius Sámuel rectorral az élén és olyan híres tanárokkal, mint Zabanius Izsák, Ladiver Illés, Pancratius Mihály stb. A tanulóifjúság az egész országból toborzódott, mágnás- és nemescsaládok fiai, polgárgyerekek mellett a szegény népből, sőt külországokból is. Nyilvános disputációk, szónoklati ünnepélyek, a vidéki és városi pártfogók, a tanárok születés- névnapjára rendezett ünnepek, színi előadások tették változatossá a tanévet és az évvégi vizsgálatokat.

A Kollégium működése azonban csak rövid ideig volt zavartalan. A kormányzat már az építkezés alatt nehézségeket támasztott a főiskola létesítése elé. Hogy mennél kevésbé szolgáltasson támadásra lehetőséget, nem is hívták másként, csak gimnáziumnak. A jezsuiták támadása korán megkezdődött az iskola ellen, az ellenreformáció egyre erőszakosabban hallatta szavát.

⁴⁰ Az iskola történetét lásd MUNYAY Antal: *Fortuna secunda et altera. Eperjes 1835.* — VANDRÁK András: *Az eperjesi ág. h. ev. ker. Collégium múltjának és jelen állapotának vázlatos rajza.* Eperjes 1867. — HÖRK József: *Az eperjesi ev. ker. collegium története.* Kassa 1896. — GÖMÖRY János: *Az eperjesi ev. kollégium története (1531—1931)* Prešov 1933. — SEDLAK, Imrich: *Dejiny Prešova. I—II.* Košice 1965. — KARŠAI, František: *Prešovské školstvo od najstarších čias do r. 1945. Jednotná škola 1967 2. sz. — Uő: Tristo rokov prešovského kolévia.* Uo. 4. sz.

Az 1670-es felkelés bukása után egyre reménytelenebbé vált a jövő. 1671. május 23-án Spankau császári tábornok Eperjesre érkezvén, a Kollégium új épületét magtárnak foglalta le. De a régi épületbe áttelepült iskolában sem folyhatott nyugodt körülmények között és sokáig a munka. 1673. március 10-én Volkra (Wolkra) elvette az evangélikusok valamennyi templomát, iskoláját. A tanárok, tanulók szétfutottak. 1682-ig nem volt evangélikus istentisztelet és iskola a városban.

Bár az iskolai színjátszásnak a Kollégium megnyitása előtről is vannak Eperjesről emlékei,⁴¹ ezek száma, főleg ha az 1667—1672 közti terméshez hasonlítjuk — kevés. Az 1667-es törvények az addig is szokásos declamatiokra, Gallus-napi, György-napi ünnepre hivatkozva rendelkeznek disputatiokról, declamatiokról, „actus oratorii”-ról, nyilvános vizsgáról.⁴²

Természetes velejárója volt az iskolai életnek, hogy a magasabb osztályok actus oratorii,⁴³ ünnepélyes disputatioi mellett az alsóbb osztályok tanulói is rendezzenek ünnepeket, színjátékokat a pártfogók és tanárok ünneplésére, az év nevezetesebb napjaira, ünnepeire. Színjáték írásra és rendezésre a leghatásosabb példát Ladiver Illés mutatta.⁴⁴ Talán a kétségtelenül tőle származó két drámán kívül, többet is írt, s a mártoni gyűjtemény egyik-másik darabjában az ő munkáját kereshetjük.

A gyűjtemény drámái olyan egymáshoz közel álló, egymásra emlékeztető tartalmi és formai jegyeket hordanak magukon, melyek miatt fel kell tételeznünk, hogy egy bokorban születtek, egyetlen dráma-műhelyből kerültek ki. Ez azokra a darabokra is vonatkozik, melyeket Lőcsén vagy Bártfán játszottak, mivel témában, szerkesztésmódban, kifejezési eszközeikben, eszmevilágukban a hasonló tárgyú eperjesi drámák édes testvérei. Bennük számtalan elvont fogalom, eszme, érzés, gondolat megszemélyesítője lép színpadra. A Fides, Pietas, Religio, Spes, Virtus, Pax, Constantia, Charitas, Amor Dei, Innocentia, Honor, Poenitentia, Paupertas, Labor, Diligentia, Sudor, Candor, Sincerus, Salus publicus, Amor Litterarum stb. folytat harcot a sötétség, gonoszság, bűnök képviselőivel, mint pl. az Impietas, Invidia, Calamitas, Injuria, Insidia, Violentia, Calumnia, Superstitio, Desperatio, Comtemptus Dei, Luxuria, Ebrietas, Dolus, Fragilitas, Mors, Tentator, Voluptas, Oppressio stb. Alig van olyan darab, melyben ezek közül a megszemélyesített, allegorikus alakok közül valamelyik nem szerepel. Ezért viselik magukon a gyűjtemény drámái annyiszor a moralitás jellegét. Néha már a cím világosan utal erre: *Anima coeli amore saucia a tenebris ad lucem, a voluptate ad Christi crucem conversus, attisa* előre sejteti, hogy ebben a farsangi előadásban, nem a Voluptas, a Bacchus és más hívságos örömeke lesz a győzelem. De a grammatikai osztályban tanuló Thököly Imre dicséretére írt darabban is a sötétség szellemei harcolnak a Religio, Fides és a Spes ellen,⁴⁵ a 3. számúban Péter lelkében a Spes győzi le a Fragilitást, viszont Judáséban a Desperatio diadalmaskodik a Poenitentia felett.

⁴¹ ZABANIUS), Isaac: *Lyceum Eperiense Dramaticum*. Kassa 1661. — Uő: *David*. Kassa 1662. (RMK II, 1005.) — Uő: *Labarum Triumphale Victrici Palladi Fragariae solenne ut pote Dramaticum Lycei Eperiensis*. RMK II, 1053.

⁴² *Lycei Fragarii novi Delineatio*. Kiad. HÖRK: *i. m.* II. Okmánytár XIX., XI., XII.

⁴³ RÖSER Jacobus: *Actus oratorius*. Lőcse 1669. (RMK II, 1189.) — Uő: *Jvnius Brutus*. Lőcse 1670. (RMK II, 1241.)

⁴⁴ L. a 18. és 28. szám alatt!

⁴⁵ L. a 13. szám alatt!

Gyakran a tantárgyak megszemélyesített alakjai a dráma hősei. Ezek versengenek az elsőségért a *Pallas victrix*-ben, s győzik le az Ebrietas, Momus, Luxuria kísértéseit; ők versenyeznek Fortuna aranyserlegéért a 21. szám alatti darabban.

Néha az allegorikus alakokkal az istenek versengenek, leginkább Apollo, Pallas, Jupiter, Mars (Mavors), Bellona, Minerva, Bacchus; a *De Bello et Pace* címűben Neptunusszal szemben Minerva kerül ki győztesen.

Az allegorikus alakok igazi küzdőtere a győjteménynek egyik jellegzetes csoportját képező panaszdrámák. Az 1670. év körüli politikai és vallási helyzet hozta magával, hogy a mártoni kolligátumnak számos alkotásában a haza és az ekklézsia, az eperjesi skóla szomorú helyzete szolgáltatta a drámák témáját.

Nincs különbség, hogy Eperjesen vagy Lőcsén, Bártfán mutatják be a szomorú állapotokat, a hanyatlást. A veszély egyetemesen fenyegeti az egész evangélikus, (protestáns) egyházat, de a kéziratba került drámák még csak az eperjesi tapasztalatokra támaszkodnak; Lőcsén, Bártfán még működik az iskola, templom. A panaszkodó, a szomorú helyzeten siránkozó legtöbbször a megszemélyesített Fides, Religio, Pietas, Spes, Ecclesia, máskor az igazság istenasszonya Themis vagy Apollo. Legáltalánosabb, lehangosabb az egyház sorsán, az üldözésen való kesergés hangja. „O inanis Spes et fluxa Fides, // Miseranda jacet Religio. // Flete fideles, orphani flete // Tellus plangat, lugent aether”, éneklük a Geniusok már 1670. március 22-én.⁴⁶ Még keservesebben hangzik fel a panasz a templomok elvétele után: „O casus, o dolor, o damna, o moeror!⁴⁷ De egyidejűleg elhallgatnak a múzsák is. „Ubi Camoenarum vireta? Eheu, jacent!”⁴⁸ Mindebben egyúttal az ország baját is érzékelik: „Duramus ergo turbines inter soli // Coelique fulminantis inter nubila // Aegraeque luctus et querelas Patriae // Duramus. O quis atrae non animo pavet // Irata sortis tela? . . .”⁴⁹ Bármilyen kilátástalan is azonban a helyzet, a darabok a változás, a jobbira fordulás hitével fejeződnek be. Az ég meghallgatja a kéréseket. Az Auxilium Divinum (pl. visszaadja Religionak a tőle elvett kelyhet, a Bibliát, az erőt, hogy megújulva hirdesse a Bibliát, a hitet.⁵⁰ Krisztus még a száműzetésben is megvigasztalja az Ecclesiat: nem hagyta el, de a szenvedés vezet a virtushoz, az égi dicsőséghez.⁵¹ A derűs jövő ígérete azonban nem hangzik megnyugtatóan, az előzmények után legtöbbször nem meggyőző.⁵² Ebben a tekintetben reálisabb hangulat árad pl. az 1670-ben Pomárius Sámuel születése napjára készült darabból.⁵³

Az egyház, az evangélikus vallás és iskola üldözése az aktuális, napi problémák színpadra vitelét jelentette. Ehhez hasonló időszerű kérdésekről beszélnek a drámák, ideszámítva azokat az alkalmi előadásokat is, melyeket egyes személyek tiszteletére szerveztek⁵⁴. Az eseményekre való gyors reagálást tükrözi a

⁴⁶ 23. számú darabban a X. részben (321b).

⁴⁷ 1. számú darabban a 2. inductioban (22b).

⁴⁸ Uo. (23b).

⁴⁹ 5. számú darabban az I. inductioban (66a). Ld. még folytatólag: „Oh alma tellus Pannonum, O Ecclesia // O Patria . . . // Quo decidisti? . . . // Musae lugent, Pulsa Religio gemit. // O luctuosam Patriae Catastrophen!”

⁵⁰ 23. számú darabban a XI. részben.

⁵¹ 1. számú darabban a 4. inductioban (27ab).

⁵² L. pl. a 26. számúban!

⁵³ 20. sz.

⁵⁴ Ezeknek a köszöntő, üdvözlő alkalmi jeleneteknek is mindig van időszerű mondani-valójuk, az Eperjesen túlterjedőleg szélesebb közösség gondját is megszólaltatják. Ld. a 6., 9., 10., 13., 14., 18., 20., 26., 27. számú darabokat.

De Bello et Pace című drámatervben az ismeretlen szerző állásfoglalása és tanácsa, vessenek véget a felkelésnek, tegyék le a fegyvert. Az 1670. év háborús légköréből hatolt be néhány mozzanat a *Praxis Ovidiana* című, szintén csak vázlatosan lejegyzésre került darabba. Eperjesi helyi vonatkozások miatt érdekes a Salomon ürügyén a városvezetésről nyilvánított vélemény kifejezése. Az új iskolával való megelégedettség visszhangzik egyebek közt a 16. számú évnnyitó előadásból és fellelegzés, a rövid életű öröm a másik, valószínűleg 1672-es őszi tanévnyitó jelenetből.⁵⁵ A Kollégium rövid fennállása alatt is nem egyszer küzdött anyagi nehézségekkel. Ilyen ok bírhatta rá a drámaíró, hogy színpadra vigye a *De Liberalitate* című, támogatásra felhívó darabot. Talán éppen 1669 júliusában történhetett ez, amikor Keczer Ambrus Thököly István 1000 Ft-os adományával érkezett a városba, és egységet teremtett a rendek és a város vezetői között.⁵⁶

Távol állnak a mindennapi gondoktól, közügyektől, politikától az év jelesebb napjain bemutatott iskolás játékok, a karácsonyi (*Iesus Desiderium et Delicium Piorum*), húsvéti (*Petrus poenitens et Judas desperans*), áldozócsütörtöki (*Dialogus Christi Ascendens et 9 Acclamatorum*), a Gallus napi (*Bilibaldistrobrius*) előadások. Az óesztendőből való búcsúzást (*Actus brevis de veteris Annj Valedictione*) azonban beárnyékolja a jövő 1670. év bizonytalan, kevés jót ígérő kényszerű köszöntése.

A mártoni gyűjteménynek 29 drámája párját ritkító bő termés 6 esztendő iskolai színjátszásából. Ladiver két drámáján kívül azonban szigorú mércével mérve, alig tartalmazzák a dráma műfaj meghatározó jegyeit. Drámai küzdelemtől, igazi cselekménnyel velük kapcsolatosan nem beszélhetünk. Leginkább laza szerkezetű dialógusok. Részben alkalmi jelenetek vagy certamenek; allegorikus játékok, moralitások. Legtöbbjükben a különféle műfaji elemek keverednek egymással. Nagy szerepet kap bennük az ének, a kórus, a muzsika. Nagy gondot szentelnek az átgondolt, tervszerűen megrendezett, hatásra törekvő játékmódra. Érdekességük és értékük a rendezői utasítások bősége. Minthogy néhány kivétellel témájukat a jelenből merítik, aktuális kérdéseket visznek színre, tárgykörük meglehetősen szűk. Ennek következtében felépítésük, sőt kifejező eszközeik is sematikusak, egy kaptafára járnak. Szűk eszmekörüknek megfelelően szerepek és szereplők ismétlődnek, azonos fordulatokkal, visszatérő kifejezésekkel beszélnek. E miatt a szűk körben zártságuk miatt az evangélikus iskolai színjátszásra általánosítások levonására nem alkalmasak. Bár az iskolában tanult poétikai és retorikai szólamok használata, az elkeresztényesített tantárgyszerű mitologizálás, allegorizálás, misztifikálás egyben általánosan is korjellemző, ilyen iskolai előadások első sorban erre az időszakra és Eperjesre jellemzőek.

⁵⁵ 17. sz.

⁵⁶ Keczer Ambrus *Naplója*. II. 401. Kiad. TASNÁDI NAGY Gyula, Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI—XVIII. századokból. Bp. 1894.

VARGA, IMRE

**Vingt-neuf textes de drame dans une source manuscrite datant de l'année
1670 environ**

C'est dans le département des manuscrits de la Matica slovenská de Slovaquie (Martin) que se trouve un colligatum de manuscrits, qui peut être considéré la source la plus riche des pièces jouées aux écoles luthériennes de la Hongrie de jadis. Le manuscrit trouvé, à la fin du XIXe siècle, dans l'héritage du pasteur de Bártfa, contient le texte de 29 drames scolaires. Les textes et les instructions et remarques de technique scénique figurant dans les textes donnent un tableau sur l'art dramatique des écoles d'Eperjes, de Bártfa et de Lőcse aux années 1670 environ. Les pièces restées en manuscrits se datent précisément des années quand la récatolisation s'appesantissait le plus lourdement sur les habitants luthériens de ces villes.

Étant donné que la littérature spéciale ne s'occupait guère de ces drames, l'auteur a soumis ce manuscrit à un examen plus approfondi au cours de la préparation de la publication intitulée *La source et la littérature des drames scolaires protestants de Hongrie*. Après les avoir examinés et analysés, il souligne l'importance de ce recueil de drames dans l'histoire de ce genre en Hongrie.